

טקסי בר ובת מצווה / ד"ר אליזבט גולדוין

בר/בת מצווה מחוץ לקהילה דתית

האם יש סיבה לחגוג בר/ת-מצווה לנערה/ חילוני/ת בקהילה דתית גם אם אינם שייכים לקהילה כזו כלל? ועוד, בימינו, אדם אינו בר-עונשין לפי החוק הפלילי והאזרחי עד גיל 18. מה אנו חוגגים בעצם? את כניסת הנער והנערה לגיל ההתבגרות? אני לא בטוחה שזה תמיד כל-כך שמח. זו אולי דווקא סיבה לעצב טקס מעבר. אך מה יכולים להיות תכניו?

כאשר הטקס מנותק מהקשרו הטבעי בקהילה דתית, זה מעורר שאלות. כדי לעצב טקס עכשווי, יש להתחיל מבדיקת הציפיות החברתיות מן המתבגר/ת.

למשל, בקיבוצים שבהם הקבוצה המשמעותית אינה הקהילה הדתית כי אם בני הכיתה, נעשית בר-המצווה עם בני אותו הגיל ומשימות בר-מצווה המבטאות ערכים של הקהילה הרחבה יותר (אהבת הארץ, נתינה לזולת, וכו').

להלן, אציע דגם של טקס שיכול להתאים לנערים ונערות שאינם שייכים לקהילה דתית ובכול זאת מחפשים לצקת תוכן משמעותי עבורם בטקס בר/בת המצווה.

ההצעה שלהלן נשענת על הנחות יסוד אחדות. היא מניחה שהתורה נועדה לחנך אותנו להיות אנשים טובים הבונים יחדיו חברה כמה שיותר צודקת, ברוח דברי הלל הזקן האומר ש"מה ששנוא עליך לחברך לא תעשה, זוהי כל התורה כולה והשאר פירוש הוא, לך ולמד"¹. היא לא נועדה ליצור הפליות או עוולות חברתיים. ועוד, מה שמשותף לכל בני האדם באשר הם מהותי יותר ממה שמבדיל ביניהם – זו משמעות הרעיון שכולנו "בני אדם". לכן, פרשנות של התורה וטקסים יהודיים חייבים להיווצר במסגרת ערכית זו.

טקס התבגרות

התשתית הערכית של בר ובת מצווה היא ההנחה שאדם בוגר אחראי על מעשיו שכן, יש לו/לה אפשרות לבחור בין טוב לרע. האדם מצווה לבחור בטוב, אך תמיד יכול גם לבחור אחרת, כפי שכתוב בפסוקים הבאים:

יא כִּי הַמְצָנָה הַזֹּאת, אֲשֶׁר אֶנְכִי מִצְוֶה הַיּוֹם לֹא נִפְלְאת הוּא מִמֶּךָ, וְלֹא רָחֵק הוּא. **יב** לֹא בְשָׂמִים, הוּא: **לאמר**, מִי יַעֲלֶה לָנוּ הַשְּׂמִימָה וְיִקְחֶהָ לָנוּ, וְיִשְׁמַעֲנוּ אֹתָהּ, וְנַעֲשֶׂנָה. **יג** וְלֹא מִעֵבֶר לַיָּם, הוּא: **לאמר**, מִי יַעֲבֹר לָנוּ אֶל עֵבֶר הַיָּם וְיִקְחֶהָ לָנוּ, וְיִשְׁמַעֲנוּ אֹתָהּ, וְנַעֲשֶׂנָה. **יד** כִּי קָרוֹב אֱלֹהֵי הַדָּבָר, מְאֹד: **בְּפִיךָ וּבִלְבָבְךָ, לַעֲשׂוֹתוֹ. טו** רְאֵה נִתְּנִי לְפָנֶיךָ הַיּוֹם, אֶת הַחַיִּים וְאֶת הַטּוֹב, וְאֶת הַמָּוֶת, וְאֶת הַרָע... **יט** הַעֲדֵתִי בְּכֶם הַיּוֹם, אֶת הַשְּׂמִים וְאֶת הָאָרֶץ הַחַיִּים

¹ בבלי שבת לא ע"א בתרגום לעברית.

וְהַמְנוֹת נִתְּנִי לְפָנֶיךָ, הַבְּרָכָה וְהַקְלָלָה; וּבְחֶרֶף, בְּחַיִּים לְמַעַן תִּחְיֶה, אֶתְּהַ וְזָרְעֶךָ. (דברים
פרק ל)

גיל שתיים-עשרה לבנות ושלוש-עשרה לבנים בהתאמה, הוא התחלת האחריות מוסרית
האישית והיות בר/בת עונשין.²

טקסי בר-מצווה הם טקסים "צעירים" יחסית לטקסים יהודיים אחרים. בתורה ובספרות חז"ל
אין איזכור לטקס מסוג זה כלל. במאות ה-11, 12 באשכנז התקבל מנהג שהאב מברך את
ברכת "ברוך שפטרני"³ כשהבן קורא לראשונה בתורה. אבל בשולחן ערוך מנהג זה לא נזכר,
כך שנראה שלא התקבל בכל הקהילות ולא כעניין מחייב. קיימות עדויות החל מן המאה ה-
13 לסעודה חגיגית לקראת הגיע הבן למצוות.

כיום, טקס בר-המצווה הדתי מושתת על הריטואל הקבוע של הקהילה: עליה לתורה, הנחת
תפילין, דרשת פרשת השבוע. כל אלה דברים שנעשים בלאו הכי והחידוש הוא שהנער נוטל
בהם תפקיד אקטיבי ואחראי לפי מידת יכולתו ומסורת הקהילה.

חברה מבטאת את הערכים שלה על ידי טקסי ההתבגרות: מה אם כן, מגדיר את הגבריות
היהודית? טקסי בר-המצווה מעידים ששותפות פעילה בחיי הקהילה ובפולחן, בתלמוד תורה
וכו'.

עבור בנים דתיים, ועבור בנים ובנות בקהילות קונסרבטיביות או רפורמיות, הכניסה לעול
מצוות מתבטאת בצורה ברורה בהצטרפותם כאחד/ת ממניין שיכולים להיות שליחי ציבור,
לעלות לתורה וכו'. הטקס עוצב כדי לבטא בדיוק זאת: הנחת התפילין, העלייה לתורה,
הקריאה בה, הם לימוד של מיומנויות שיהפכו לאחר בר/בת-המצווה לדבר יום ביומו (או שבת
בשבתו בזרמים הפרוגרסיביים).

בת מצווה

בתרבות היהודית המסורתית, נשים הן אובייקט ולא סובייקט, אף כי מתייחסים אליהן. כך
קורה גם בטקסי החיים שלהן: נשים נישאות לגברים (ובטקס זה בולט מעמדן כאובייקטים
פסיביים) אבל נקברות, בדומה לגברים. טקס הקבלה לקהילה של הבן היא ברית המילה.
לאישה לא נדרש לעשות דבר כדי שתהיה חלק מן הקהילה. אפשר לראות בזה הפליה לרעה
אבל זו אינה הפרשנות האפשרית היחידה.

² וראו אבות פרק ה משנה כא; נידה פרק ה משנה ו; רמב"ם, הלכות אישות פרק ב, הלכה א; שם הלכה יא
וברכת "ברוך שפטרני מעונשו של זה" הנאמרת על ידי האב בשבת בר/בת המצווה וראו, בראשית רבה סג, י.

³ ברוך אתה ה' אלוהינו מלך העולם שפטרני מעונשו של זה.

עצם העלאת הצורך בחגיגה לבת בגיל שתיים-עשרה קשור בשינויים במעמד האישה בעולם בכלל. הוא החל במאה ה-19 בתנועה הרפורמית כתגובה לטקס נוצרי הנערך בגיל זה (הקונפירמציה) ולכן עורר התנגדות בקרב הרבנים האורתודוקסיים האשכנזים. אולם באותה תקופה לערך, הבן איש חי (ר' יוסף חיים מבגדד), פוסק מרכזי בעירק התייחס לעניין טקס בת-המצווה וקבע שכדאי לקנות לנערה ביום כניסתה למצוות בגד חדש שתברך עליו ברכת "שהחיינו" ותתכוון בכך גם לכניסתה לעול המצוות. הרב יצחק ניסים והרב עובדיה יוסף התייחסו אף הם בחיוב לרעיון של חגיגת בת-מצווה. מובן מאליו שמבחינתם אין לדבר על טקס זהה לבנים (שכן מעמד הנשים בקהילותיהם אינו שווה למעמד הגברים) אך יש הכרה בחשיבות מקומה הייחודי של הבת.

הדרשה

"טקס החניכה" העיקרי שבר או בת המצווה מוזמנים לעבור הוא לימוד תורה בדרך של מדרש ודרשה בציבור. בעניין זה אין הבדל עקרוני בין בנים לבנות אלא רק בבחירת נושא הלימוד.

הרעיון של מדרש הוא להתחבר אל משהו מן המקורות היהודיים בדרך שהיא משמעותית ורלוונטית ללומדים העכשוויים. הלימוד מוביל את הלומד לסוגיה המעסיקה אותו; לימוד והתבוננות בסוגיה הנבחרת מנקודות מבט חדשות באמצעות הטקסטים המסורתיים מובילים לעיצוב הלימוד החדש לכדי אמירה: דרשה בדיבור, בציור, במחול או בכל דרך יצירתית אחרת המתאימה לו/לה.

"טקס החניכה" הוא אם כן, דרשה, אמירה משמעותית ראשונה של הנער או הנערה אל מול קבוצת השייכות המשמעותית שלהם (משפחה וחברים של ההורים ושלהם) ובהתייחס למסורת היהודית.

בחירת נושא הלימוד תעשה ביחד עם בר או בת המצווה. העיון הראשון הוא בדרך כלל בפרשת השבוע הצמודה לתאריך הלידה או לתאריך החגיגה. אם לא נמצא שם משהו מחבר, אפשר לפנות לדמויות בולטות מן המקורות (בנות במיוחד נוטות להזדהות עם דמויות נשיות מן המסורת), משהו הקשור בלוח השנה היהודי ומועד החגיגה, או נושא מרכזי, כגון: אחריות מוסרית, יחסים בין אחים במשפחה וכדומה. מובן שתהליך הבחירה הוא כבר תהליך לימודי. לאחר בחירת הנושא, הלימוד פונה להעמקה בו מן המקרא ותרבות חז"ל ואף מטקסטים נוספים מארון הספרים. הלימוד מעודד את הנערה/ה להתייחסות אישית לנלמד, ליישום וחשיבה על היבטים של הנלמד בחייהם.

למשל, נערה איתה עבדתי התקשתה מאוד למצוא ענין בכל מה שהצעתי לה. טקס בת המצווה שלה התקיים בשבת חנוכה ומטאפורת האור של חנוכה הצליחה לבסוף להצית את העניין שלה והיא כתבה וציירה על האור שהיא מביאה לעולם.

נערים ונערות רבים עוסקים ביחסיהם עם האחים והאחיות שלהם. בגיל זה, הסוער, זה מעסיק כנראה לא מעט. אחת מבנות המצווה התחברה אל נושא זה באמצעות יחסיה של מרים אל אחיה ובן טיפוחיה משה (בת המצווה התקיימה שבועיים לפני פסח). נער אחר אהב מאוד מדרשים על קין והבל.

עיצוב הלימוד לכדי אמירה: דרשה בכתב, או בכל דרך אחרת מלווה גם היא על ידי המנחה. אם מדובר בטקסט כתוב, על העריכה להיות מינימלית והיא נועדה למנוע טעויות עבריות, משפטים לא מובנים או לא הגיוניים. כדאי וחשוב להשאיר את סגנון הנער או הנערה, כולל הערות אישיות, בדיחות וכדומה. השומעים מרגישים היטב שאלה הם דברי הנערה/ו ולא דברי המנחה.

הטקס המשפחתי

במקביל לכל זה, מלווה המנחה את ההורים בבניית הטקס שיתקיים בביתם, בחצרם, בגן אירועים או כל מקום אחר שיבחרו. ראשית, מתקיים ברור של הערכים המשפחתיים, היחסים המתקיימים בתוכה, האווירה, הכישרונות וההומור המיוחדים לה. חשוב לברר מהן הציפיות של כל אחד מן ההורים ובר/בת המצווה וחשוב שהם ישמעו אלה אל אלה.

ביחד מחפשים המנחה וההורים יסוד מארגן לטקס, כגון: מעגלי שייכות, זמן בשנה, בר/בת מצווה בכלל והתמקדות בנערה/ו וכדומה.

בכל חלק של הטקס משולבים טקסים עבריים מן המקורות ו/או מספרות עברית עכשווית להקראה, שירים להשמעה או לשירה בציבור, מצגות, ברכות אישיות של ההורים ונציגי קבוצת השתייכות נוספות ועוד. לקראת סוף הטקס יוקראו פסוקים שהיוו נקודת מוצא לדרשה ותיקרא או תוצג הדרשה.

כל משפחה בונה את הטקס המתאים לה, לכישרונות המאפיינים אותה, לערכים החשובים לה וליחסים השוררים בה. המנחה מציע טקסטים ושירים ותפקידו לעזור להורים בתהליך בניית הטקס ועיצובו. הטקסים מודפסים כך שהאורחים יוכלו להיות שותפים ולעקוב אחר המתרחש במהלך כל הטקס.

השוני המגדרי יבוא לביטוי בעיקר דרך מה שייאמר לנערה/ו על ידי משתתפי הטקס, הורים, קרובי משפחה וחברים ובר או בת המצווה עצמם. בלאו הכי אין כאן פורמט מחייב, והשאיפה

היא להתאים את הטקס ותהליך הלימוד לכל משפחה ולכל בר/בת מצווה כך שאין צורך ליצור דפוס שונה במהותו לנערים ולנערות.
טקסים נוספים ונלווים יכולים להיבנות על ידי האם ובתה או האב ובנו, בהתאם לרצונם ולצרכים שהם חשים. למשל, טקס לקבלת מחזור. אבל לא נכון להתייחס לנושא זה בטקס המרכזי.